

DİVAN-I HİKMET'TE ADI GEÇEN SÜFİLER

Kemal ERASLAN*

Ahmed-i Yesevî'nin Tasavvuf anlayışını tesbit etmek için şübhesiz ilk başvurulacak kaynak, onun inanç ve düşüncelerini yansıtan hikmetleridir. Bu hikmetlere bakılırsa Yesevî'nin zühdi bir Tasavvuf anlayışına, başka bir ifade ile şeriate dayalı bir tarikat anlayışına sahip olduğu görülür :

Pöst-ı imân şerî^catdur mağzı tarik
Tarik kirgen Haq'dın ülüş aldı döstlar

x

Mening hikmetlerim fermân- Sühbân
Okup uqsang heme ma^cni i Qur'an

x

Mening hikmetlerim kân-ı hadîsdür
Kişi büy ltmese bilgil habîsdür

behitleri Yesevî'nin bu zühdi Tasavvuf anlayışını ve dayandığı esasları açıkça ortaya koymaktadır.

X.ve XI. yüzyıllarda Buhara, Merv, Türkistan gibi kültür merkezlerinde gelişen İslâm Tasavvufu, Hz.Ali vasıtasıyla Hz.Muhammed'e bağlanan fakr anlayışını ve Ehl-i sünnet akidesini temel alıyordu. Bu devir sûflerinde şeriatle tarikatın içiçe olduğu, hatta Yesevî'de olduğu gibi şeriate dayanmayan tarikatın batıl sayıldığı görülmektedir.

Başta Ahmed-i Yesevî olmak üzere Türk sûflerinin Ehl-i sünnet akidesi ve Hanefî mezhebi esaslarına kuvvetle bağlı olmaları, İslâmiyet'in yarı göçebe Türkler arasında kolaylıkla yayılıp yerleşmesini sağladığı gibi, bazı zararlı akımların Türkler arasında yayılmasını da önlemiştir.

Ahmed-i Yesevî'nin Tasavvuf anlayışını belirtmek için üstünde durulacak bir husus da onun hikmetlerinde adı geçen ve tesirleri altında kaldığı büyük sûflerin dikkate alınmasıdır. Biz bu yazımızda hikmetlerde adı geçen bu büyük sûfleri kısaca tanıtip bizzat hikmetlerde nasıl yer aldıklarını bazı örneklerle belirtmeğe çalışacağız. Tesbit ettiğimiz isimler şunlardır :

Arslan Bâb (Arslan Bâba)

Yesevî'nin ilk mürsidi olan Arslan Bâb'ın tarihî şahsiyeti hakkında hiç bir bilgimiz bulunmamaktadır. Yesevî ile ilgili menkıbelerden ve *Divan-ı Hikmet'te*

* Prof. Dr., İ.Ü. Edebiyat Fakültesi emekli öğretim üyesi.

yer alan uzunca bir hikmetten Arslan Bâb'ın menkıbevi şahsiyeti hakkında bilgi edinmekteyiz. Buna göre Arslan Bâb, ashabın önde gelenlerinden biri olup, dört veya yedi yüz yıl yaşamıştır. Yedi yaşında yetim kalan Ahmed'i terbiye ve irşad için bizzat Hz. Peygamber'in manevî işaretleriyle Sayram'a gelip, arayıp bulmuş ve Hz. Peygamber'in kendisine tahsis ettiği hurmayı teslim edip terbiye ve irşadıyla meşgul olmuştur. Arslan Bâb dünya rahatına ve nimetlerine değer vermez, bir kulubede ömür geçirir ve devamlı olarak ibadet ve zikirle meşgul olmuştur. Sünnete aşırı bağlılığı isebeyle Hz. Peygamber'in takdirine mazhar olmuştur. Arslan Bâb ile ilgili hikmetten aldığımız aşağıdaki dörtlükler, Arslan Bâb hakkında bir fikir verdiği gibi, Yesevi'nin inanç ve düşünceleri ile vermek istediği mesaja da ışık tutmaktadır

°İşkka kadem koyganlar Haq didârın körerler
Müsâ-sıfat mahşerde Haq'dın su'âl sorarlar
Ser-mest bolup vaşfıda Hû zikrini kırarlar
Arslan Baba'm sözlerin işitiñiz teberrük

x

Arslan Bab'nı sorsanğiz Peygamber'ge i'tibâr
Şahabeler uluğı hâş bende- Kirdigâr
Yatқан yiri nâ-hemvâr bir kâze-i harzâr
Arslan Baba'm sözlerin işitiñiz teberrük

x

Ol Muhammed Muştafâ turup du^{câ} kıldılar
Melâyikler âmin dip ilgin açıp turdılar
Şundağ ümmet berdiñiz dip Haq şükriini kıldılar
Arslan Baba'm sözlerin işitiñiz teberrük

x

Ä'ır zamân ümmetler dünyâ fâni bilmesler
Kitkenlerni körüben andın Cibret almaslar
İrenlerniñ kılğanın körüp közge ilmesler
Arslan Baba'm sözlerin işitiñiz teberrük

x

Yitti yaşda Arslan Bâb Türkistân'ğa kıldiler
Başım koyup yıgladım hâlim körüp küldiler
Miñg bir zikrin örgetip mihribânliğı kıldılar
Arslan Baba'm sözlerin işitiñiz teberrük

Bayezid (Bayezid-i Bistami)

Asıl adı Ebû Yezid Tayfur bin İsâ bin Suruşan'dır. İran'ın Bistam (veya Bestam) kasabasında doğmuştur. Doğum tarihi belli değildir. Hicrî III. yüzyılın meşhur sûfilerinden olup miladî 974 yılında vefat etmiştir. Büyük babası Suruşan ihtida etmiş bir Zerdüşti idi. İlk tabaka sûfilerindendir. Hayatı hakkında fazla bilgimiz bulunmamaktadır. Bildiklerimiz daha ziyade Feridü'd-din-i Attar'ın *Tezkiretü'l - evliya'sı* ile Abdu'r-rahman-ı Cami'nin *Nefehatü'l-üns*'üne dayanmaktadır.

Tasavvuf'a intisaptan önce Hanefî fikhî ile meşgul olmuştur. Tevhid ilminde üstadı Ebû Ali es-Sindi idi. Devrinin meşhur sûfilerinden Ahmed-i Hazraveyh, Ebû Hafsi Haddad, Yahya-i Mu'az-i Razi ve Şakik-i Belhi ile sohbet tutmuştur. Kabri Bistam'dadır. Bize kadar gelen yazılı bir eser bırakmamıştır. Vecd halinde sylediği sözleri mecmualarda toplanmıştır. Fikirlerini şeriat ve zühd ile telif eden Bayezid-i Bistami, Fena fi'llah'a meyilli idi Allah korkusu ve şeriate bağlılığı öyle bir derecede idi ki namaz kıldığı zaman göğsünün kemiklerinden çatırtı sesleri gelirdi. Vefatından sonra müridleri onun adına izafeten Tayfuriyye tarikatını kurdular (fazla bilgi için bk. H.Ritter, "Bayezid" maddesi, *IA*, c. 2, s.398-400, Ali-şir Nevayi, *Nesayim*, s. 36-37)..Adının sıkça geçtiği hikmetlerde bazı dörtlükler şöyledir :

Muhabbetning mezesidin tatmagenler
Bāyezid dik her kün özin satmagenler
Bu dünyāning cizzetidin ötmegenler
Hayvān irür belki andın beter dōstlar

x

Kul Hivāce Ahmed alay diseng Haq'dın ülüş
Bāyezid dik nefsing bile tün kün uruş
Ay bi-ḥaber ümmet irseng boldur yörüş
Cān u dilde Haq zikrini ayting dōstlar

Berkî (Şeyh Abdullāh-i Berkî)

Berkî Hacı Ahmed-i Yesevî'nin de şeyhi olan Hacı Yusuf-i Hemedani'nin birinci halifesidir. Alim, arif ve keramet sahibi bir zat idi. Aslen Harezmlidir. Şeyhi Hacı Yusuf-i Hemedani hicrî 555 (miladî 1140) senesinde vefat edince, birinci halifesi sıfatıyla irşad mevkiine geçmiştir. Vefat tarihi kesin olmayan Berkî'nin kabri Buhara'da Şeyh Ebû Bekr İshak-ı Kelebadî'nin kabri yanındadır. Adı hikmetlerde fazla geçmemektedir.

Leyli Mecnūn Şirin Ferhād aşık ötti
Berkî ser-mest Şibli çerḥ u semā^c itti
Bāyezid ü Cüneyd özin yüz yol sattı
Mundağ bolmay sırdın ḥaber alğan bar mu

Cüneyd (Cüneyd-i Bağdâdî)

Tam adı Ebû'l-Kasım bin el-Cüneyd el-Hazzâz El-Kavarirî'dir. Doğum tarihi belli değildir. Aslen Nihavendli olup Bağdad'da yaşadığı için Bağdadi nisbesiyle anılmıştır. Büyük sūfî Seri-i Sakatî'nin yeğenidir. Hicrî 910 tarihinde vefat etmiş ve Bağdad'ın meşhur Şuniziyye kabristanına defnedilmiştir. Cüneyd İmam Şafi'î hazretlerinin talebesi Ebû Sevr'den yirmi yaşına kadar fikh öğrenmiş, Tasavvuf'a ise dayısı Seri-i Sakatî ve Haris-i Muhasibî'nin tesiriyle meyletmıştır. Zühd ve takvayı da Ebû Ca'fer el-Haddâd'dan öğrenmiştir. İlim ve Tasavvufta yüce bir payeye erişen Cüneyd-i Bağdâdî, "Seyyidü't-ta'ife" olarak şöhret bulmuştur. Sözleri talebesi

Ca'fer el-Huldî tarafından toplanıp kitap haline getirilmiştir (fazla bilgi için bk. H.Ritter, "Cüneyd" maddesi, *İA*, c.3, s. 241-243, Ali-şir Nevayî, *Nesayim*, s.48-49). Cüneyd hikmetlerde pek az zikr edilmiştir :

Ferhâd-şîfat mihnet tartıp tağlar keskin
Bâyezîd dik tünler kopup özünġ askin
Şeyh Cüneyd dik çöllere kizip harnı baskin
Hağ cemâalın körsetmese zâmin bolay

Edhem (İbrâhim-i Edhem)

Tam adı İbrâhim bin Edhem bin mansûr bin Yezid bin Cabir et-Temimî el-İclî'dir. Künyesi Ebû İshak, nisbesi ise el-Belhî'dir. Doğum tarihi belli olmayan Edhem ilk tabaka sûfilerinin önde gelenlerindedir. Bir rivayete göre babası Harezmi meliklerinden idi. Gençliğinde tevbe kılmış ve saltanat yolunu terketmiştir. Hac farızasını yerine getirdikten sonra helal lokma kazanmak için Şam'a yerleşmiş ve orada ekin bekçiliği yaparak geçimini sağlamıştır. Süfyan-ı Servî ve Fuzayl-ı İyaz gibi büyük sûfilerle görüşmüş, keramet ve makamlar sahibi olmuştur. Rivayete göre Bizanslılara karşı yapılan bir deniz seferinde vefat etmiştir. Vefat tarihi olarak hicrî 161 veya 162 (miladî 778 veya 779) yılları gösterilir. Kabrinin nerede olduğu kesin olarak bilinmemektedir. Hakkında çeşitli menakıb-nameler yazılmıştır. Bunlara göre gençliğinde bir gün avlanırken gaipten "Ey İbrahim, seni bu iş için yaratmadılar." şeklinde bir ses işitmiş ve hakikati idrak etmiş ve üstündeki süslü elbiseleri bir çobanın elbisesi ile değiştirerek tevbe edip kendisini takva ve riyâzete vermiştir (fazla bilgi için bk. C. Van Arendonk, "İbrahim" maddesi, *İA*, c. (12, s. 886-887, Ali-şir Nevayî, *Nesayim*, s.26-27). Hikmetlerde adından sıkça söz edilen sûfilerden biridir :

°Âkil irsenġ Hağ yolıġa koyġıl kâdem
Dünyâ mülkin talak koyġıl mişl-i Edhem
°Âkil irsenġ dünyâ için yimegil ġam
Kıyâmet kün cezâaların berer döstlar

x

Çın °âşıklar kiçken irmiş cândın başlap
Edhem kibi ber-hem urup mâlın taşlap
Hü Hü tiyü Hağ yâdını aytıp hoşlap
Min hem andaġ yıġlap du°â kılay sanġa

x

Dervişlerniġ nişanı İbrâhim-i Edhem'de
°Âşıkâne terk itti taht u baht u mülkini

Hasan-i Basrî

Tam adı El-Hasan bin el-Hasan el-Basrî'dir. Hicrî 642 (miladî 1244) yılında Medine'de dünyaya gelmiştir. Vâdi'l-Kurâ'da yetiştikten sonra Basra'ya göçüp yerleşmiştir. Basra'da zühd ve takvası, ilmi ve belaġatı ile şöhret bulmuştur.

Müridlerine daima Allah korkusu telkin etmekteydi. Zühd ve takvası birçok muta-savvıfa tesir etmiştir (fazla bilgi için bk. H.Ritter, "Hasan Basrî" maddesi, *İA* , c. (1, s. 315-316)). Hikmetlerde adı pek az geçmektedir :

Selîm bolup şâdık boldı Cüneyd Şibli
Nefsin basıp hâkır kıldı Hasan Başrî
Halknı koyup Hâk'nı sivdi Zu'n-nun Mısrî
°Azızlerge muṭâba^cat kılğum kilür

Mansûr (Hallâc-ı Mansûr)

Tam adı Ebû'l-Muğis el-Hüseyn bin Mansûr el-Beyzavi'dir. Ebû'l-Muğis künyesi, El-Beyzavi nisbesi, Hüseyin adı, Hallâc ise lakabıdır. Hicrî 244 (miladî 857) yılında Fars eyaletinin Beyza şehri yakınındaki Tur'da dünyaya gelmiştir. Büyük babası Muhamma adında bir Zerdüşti idi. Basra'ya yerleştikten sonra genç yaşında Tasavvuf yoluna girip kendisini zühd ve i'tikafa verdi. Üç defa Hac farizasını yerine getirdi ve Hind ve Türk illerini dolaştı. Üçüncü haccından sonra hicrî 268 (miladî 900) yılında Bağdad'a gidip haktan kendisini katletmelerini istedi. Pekçok taraftarı ve o kadar da muhalifleri vardı. Bilhassa "Ene'l-hak" sözü ülema arasında derin infiale sebep olduğu için küfre girdiği ileri sürülerek hapse atıldı. Sekiz yıl kaldığı hapiste *Tavasın* adlı önemli eserini yazdı. O sıra Karmatilerin Kabe'yi tahrip etmelerine Mansûr'un sözlerinin sebep olduğu da ileri sürülerek Kadî Ebû Ömer-i Hammadi'nin verdiği fetvayı halifenin tasdik etmesiyle hicrî 309 (miladî 922) yılında Bağdad'da önce kamçlandı, sonra vücudu parçalandı ve kafası kesilerek darağacına asıldı, daha sonra da yakıldı. Hayatı hakkında çeşitli menkıbeler teşekkül etmiş ve Tasavvuf ehli arasında yaygın bir şöhrete ulaşmıştır. Fikirleri birçok tarikatlar üzerinde müessir olmuş, Ahmed-i Yesevî başta olmak üzere Nesimi, Niyazi-i Mısri gibi Türk sûfileri tarafından saygıyla anılmıştır. Mansûr aslında hallâc değildi, çocukluğunda çalıştığı bir hallâc dükkanında gösterdiği bir kerametten dolayı "Hallâc" lakabını almıştır. Hallâc'ın hayatı, kerametleri ve eserleri hakkında şarkiyatçı Louis Massignon'un önemli çalışmaları mevcuttur (fazla bilgi için bk. Louis Massignon, "Hallâc" maddesi, *İA* , c. 5/1, s.167-170, Ali-şir Nevayi, *Nesayim* , s. 92-94). Hikmetlerde adı ve Tasavvuf'taki payesi sıkça ifade edilir

Kırk törtümde muḥabbetning bâzârında
Yaşam yırtıp yığlap yördüm gülzârında
Manşûr yanglıg başım berdim cışk dârında
Zâtı uluğ h^vâcem sığnıp kildim saḡa :

x

Hızmet kılıp derd ü hâlet peydâ kılsam
Tariqatning bâzârında sūdâ kılsam
Manşûr-şıfat "Ene'l-Hâk" dip gavgâ kılsam
Dîdâr körüp rûhum ^cArş'ke uçar mu kin

x

Lâ lâ digil Cālem seni kāfir bilsün
 Kāfir diben Mansūr-şifat dārğa assun
 Başınġ bergil didārın Hāķ körsetsün
 Başın bergen Hāķ didārın körer irmiş

Ma'rûf (Ma'rûf-i Kerhî)

Birinci tabaka sūflilerindendir. Tam adı Ebû Mahfûz Ma'rûf bin Firuzân'dır. Ebû Mahfûz künyesi, Ma'rûf adı, Kerhî ise nisbesidir. Doğum tarihi belli değildir. Bir rivayete göre Bağdad'ın Kerh mahallesinde dünyaya geldiği için Kerhî nisbesiyle anılmıştır. Babası Firuzan Hristiyanlığın Sabi'i mezhebine bağlıydı. Devrinin büyük sūflilerinden Davud-i Ta'i'ye yetiştiğine göre hicrî II. yılın ilk yarısında doğmuş olmalıdır. Ailesi onu bir hristiyan mektebine verdiyse de Teslis'e inanmadığı için ailesini ve mektebi terk ederek Ali bin Musa er-Rıza'ya intisap ederek İslâmiyet'i kabul etti. Şeriat ve sünnete bağlılığı, zühd ve takvası ile şöhret bulmuştur. Kendisini Ahmed bin Hanbel, Bişr bin el-Haris gibi büyük şahsiyetler ziyaret ederdi. Ayrıca büyük sūflilerden Seri-i Sakatî'nin de üstadıdır. Ölümüne sebep olarak Ali bin Musa er-Rıza'yı ziyarete gelen kalabalığın ayakları altında kaldığı rivayet edilir. Hicrî 200 yılında vefat etmiştir. Kabri Bağdad'da Dicle nehri-nin kıyısında (fazla bilgi için bk. Tahsin Yazıcı, "Maruf Kerhi" maddesi, *LA*, c.7, s. 344-345, Ali-şir Nevayi, *Nesayim*, s. 25) Hikmetlerde adı fazlaca zikredilmektedir :

Ma^crûf deyin uşbu yolġa kadem koysam
 Bāyezîd dik tün kün tinmay Ka^cbe barsam
 Ka^cbe içre başım urup zār inġresem
 Bu iş birle yā Rab seni tapķay-men mü

Rābi'a (Rab'a-i Adeviyye)

Basra ehlinden idi. Dini bilgisi fazla, zühd ve takvası kuvvetli olduğu için Süfyan-ı Sevrî ondan dini mes'elelerde sorular sorar, mevize ve duasına fazlasıyla değer verirdi (fazla bilgi için bk. Ali-şir Nevayi, *Nesayim*, s. 441-442). Hikmetlerde nadir olarak adı geçmektedir

Hızr u İlyās atam bar Arslan Bāb dik babam bar
 Rābi^ca dik mamam bar koşulur evliyāġa

Şiblî (Ebû Bekr-i Şiblî)

Kaynaklarda Ebû Bekr Dulaf bin Cahdar veya kısaca Şiblî olarak geçer. Adı Ca'fer, künyesi Ebû Bekr, Şiblî ise lakabıdır. Dördüncü tabaka sūflilerindendir. Babasının adında ihtilaf vardır. Molla Cami, *Nefehatü'l-üns*'ünde, kabir taşında Ca'fer bin Yûnus yazıldığını kaydeder. Maveratî'n-nehr'den, Sülemî'ye göre de Horasan'dan gelip Bağdad'a yerleşen sünnî bir aileye mensuptur. Hicrî 247 (miladî

861) yılında Bağdad'da doğmuştur. Abdullâh-i Ensari ise *Tabakat's-süfîyye* 'sinde onun aslen Mısırlı olduğunu bildirir. Fakih ve Maliki mezhebinde idi. Kırk yaşında Cüneyd-i Bağdâdî'ye intisap ederek, Hayr-i Nessac meclisinde tevbe edip Tasavvuf yoluna girdi. Sözleriyle büyük ilgi uyandıran Şibli, olgunlaştıktan sonra hal ehli arasına dahil olmuştur. Yakın dostu Hallâc'ın katledilmesi onu fazlasıyla korkutup üzümüştür. Saçma sözleri, garip halleri ve aşırı riyazeti sebebiyle bir müddet akıl hastahanesinde tedavi görmüştür. Fikirleri Cüneyd'in fikirlerine çok yakındır. Tasavvuftan konuşulmasından hoşlanırdı. Hicrî 334 (miladî 945) yılında seksen yedi yaşındayken Bağdad'da vefat etmiştir. Kabri İmam-ı a'zam Ebû Hanife'nin kabri yakınındadır (fazla bilgi için bk. Louis Massignon, "Şibli" maddesi, *İA*, c. 11, s. 516-517, Ali-şir, Nevayi, *Nesayim*, s. 112-113). Hikmetlerde adı sıkça anılmaktadır :

Şibli yanğlıg^c aşık bolup semâ^c kılsam
 Manşür yanğlıg^c cândın kiçip dârga minsem
 Dâr üzere şevkleniben köyüp yansam
 Bu iş birle yâ Rab seni tapkay-men mü

x

Şibli c^caşık yığlap aydı : Eyâ Resül
 BI-takat-men semâ^c ursam men hem melül
 Resül aydı : İnşâ'a'llâh bolğay kabül
 Ruşşat tilep rakş u semâ^c urdı döstlar

x

Pir-i muğân nazar kıldı şarâab içtim
 Şibli yanğlıg^c semâ^c urup cândın kiçtim
 Ser-mest bolup hayl u h^vişdin tamp kaçtım
 Zemzem bolup yir astıga kirdim mene

Zu'n-nûn (Zu'n-nûn-i Misrî)

Tam adı Ebû'l-Feyz Sevbân bin İbrâhîm'dir. Hicrî 180 (miladî 796) yılında İhmim'de dünyaya geldi. Azadlı bir köle olduğu rivayet edilir. Önde gelen süfilere olup Tasavvufi ahval ve makamlardan ilk bahsedendir (fazla bilgi için bk. Ahmet Suphi *Furat*, "*Zünnun*" maddesi, *İA*, c. 13, s. 655-656, Ali-şir Nevayi, *Nesayim*, s. 17-19). Hikmetlerde sıkça adı anılır :

Şeyh-i Zu'n-nûn Şâh Manşür'nüñ pîri irdi
 Pâdşâh yörüp vilâyetke haber berdi
 Bir evliyâ bar mu kin dip zârî kıldı
 Şeyh-i Zu'n-nûn pinhân yörüp barar irmiş